

צוותי המומחים של המשבר

צוות רווחה

נייר עמדה מס' 4

מאי 2020

**ציבור הקשישים בישראל בצל הקורונה:
בעיות עיקריות ודרכי התמודדות**

ד"ר סמיר זועבי | מרצה בחוג לעבודה סוציאלית, מכללת תל-חי ומנהל תחום ייעוץ לקשיש במוסד
לביטוח לאומי בנצרת

תקציר

הגם שציבור הקשישים בארץ קטן יחסית לממוצע במדינות ה-OECD, מצבו חמור ובעייתי. עוד לפני משבר הקורונה קשישי ישראל סבלו משלל מצוקות כמו בדידות, עוני ואלימות – ואלה רק החריפו מאז התפרצות המגיפה. בימים אלה קשישים רבים מדווחים על קשיים ברכישת מזון וציוד ביתי בסיסי. בנוסף, הפנסיות וקצבאות הזקנה הדלות, שקשישים רבים תלויים בהן לקיומם, נשחקו בעקבות העלייה החדה במחירים. כתוצאה מכך, חלק מהקשישים העניים הגיעו בשבועות האחרונים למצב של קריסה וחוסר אונים קיומי. המסמך שלפניכם מתבסס על דיווחים מהשבועות האחרונים מקשישים ומאנשי מקצוע בשטח, והוא בוחן את השפעת המגיפה על האוכלוסייה המבוגרת בארץ בחמישה תחומים – עוני, בדידות, נגישות לטכנולוגיה, תפקוד יומיומי ובתי אבות ודיור מוגן – תוך הצעת פתרונות לבעיות שהמשבר עורר. באופן כללי, העלייה המשמעותית בתוחלת החיים הממוצעת בישראל לא לוותה בפיתוח של סל שירותים הולם שיכול לספק מענה לכל תופעות הלוואי של עלייה זו. המשבר הנוכחי – שהחמיר בעיות קשות שהיו קיימות עוד לפניו – מספק, אם כן, הזדמנות להפוך לנקודת מפנה ביחס של החברה שלנו כלפי האוכלוסייה המבוגרת בארץ.

הקדמה

עם השנים התארכה תוחלת החיים הממוצעת בישראל ואיתה גדל ציבור הקשישים. נכון ל-2017 אוכלוסיית האזרחים הוותיקים בארץ (בני 65 ומעלה) מנתה כמעט מיליון איש והיוותה כ-11% מהאוכלוסייה. הרוב המוחלט של אוכלוסייה זו מתגורר בקהילה, ורק 2% מתוכה שוהים במסגרות מוסדיות (בתי אבות, בתי חולים לחולים כרוניים ומחלקות סיעודיות שונות). כמעט אחד מכל ארבעה קשישים בארץ גר לבד.

הגם שציבור הקשישים בארץ קטן יחסית לממוצע במדינות ה-OECD, מצבו בישראל חמור ובעייתי. עוד לפני המשבר קשישי ישראל סבלו משלל מצוקות כמו בדידות, עוני ואלימות. התפרצות המגיפה, ובעיקר הבידוד שנכפה על אוכלוסייה פגיעה זו, החריפו בצורה קיצונית את המצוקות הללו. תופעות כמו גילנות (אפליית מבוגרים), פערים דוריים וקשיים בשימוש בטכנולוגיה הערימו על אוכלוסיית הקשישים קשיים נוספים. באופן כללי, העלייה המשמעותית בתוחלת החיים הממוצעת בישראל לא לוותה בפיתוח של סל שירותים הולם שיכול לספק מענה לכל תופעות הלוואי של עלייה זו.

המסמך שלפניכם מתבסס על דיווחים מהשבועות האחרונים מקשישים ומאנשי מקצוע בשטח, והוא בוחן את השפעת המגיפה על האוכלוסייה המבוגרת בארץ בחמישה תחומים – עוני, בדידות, נגישות לטכנולוגיה, תפקוד יומיומי ובתי אבות ודיר מוגן – תוך הצעת פתרונות לבעיות שהמשבר עורר. על רקע המשבר הנוכחי, קשישים רבים מדווחים על מצוקה נפשית חמורה, עוני הולך ומחריף וחוסר יכולת לרכוש מוצרים בסיסיים. חודשי המגיפה הבליטו עבור חוקרים ואנשי מקצוע רבים את מציאות החיים הקשה של מאות אלפי קשישים בישראל, והעלו שורה של שאלות שמחייבות מענה, בטווח הבינוני והארוך, לגבי היחס של החברה שלנו כלפי האוכלוסייה המבוגרת.

א. עוני

על-פי מחקרים שנערכו לפני התפרצות המגיפה, כל קשיש רביעי בישראל חי בעוני. בהתבסס על הניסיון המקצועי ארוך השנים שלי בשטח, אני נוטה להאמין כי מחקרים אלה מפחיתים מחומרת התופעה וכי שיעור הקשישים במדינה גבוה אפילו יותר. כך או אחרת, אין ספק שמגיפת הקורונה החמירה את מצבם הכלכלי של הקשישים בישראל.

בימים אלה קשישים רבים מדווחים על קשיים ברכישת מזון וציוד ביתי בסיסי, הן בגלל מגבלות כלכליות והן בגלל התחרות האגרסיבית על קניית מוצרים ברשתות השיווק, שמעמידה את הקשישים בעמדת נחיתות. עוד עולה מהדיווחים מהשטח כי הפנסיות וקצבאות הזקנה הדלות, שעליהן קשישים רבים מתקיימים, נשחקו בעקבות העלייה החדה במחירים. כתוצאה מכך, חלק מהקשישים העניים הגיעו בשבועות האחרונים למצב של קריסה וחוסר אונים קיומי.

התמיכה שציבור הקשישים קיבל עד כה מהמדינה – מענק חד-פעמי של 500 שקל בלבד – הייתה נמוכה בהשוואה לתמיכה לה זכו עצמאים ושכירים. זהו סכום נמוך ביותר שאינו יכול לספק אפילו את הצרכים הבסיסיים של אוכלוסייה זו, במיוחד נוכח עליית המחירים.

המלצות

- יש צורך דחוף במתן תמיכה כספית נוספת לציבור הקשישים.
- יש להיעזר בארגוני המגזר השלישי לחלוקה של מוצרי מזון בסיסיים.
- יש לשקול הגברה של הפיקוח על מחירים של מוצרים בסיסיים בתקופה הקרובה, כדי להקל על אוכלוסיות נזקקות שסובלות מעליית המחירים מחד ומירידה בהכנסות מאידך.

ב. בדידות

על-פי המחקרים שבידינו, יותר מ-40% מהקשישים בישראל מדווחים על בדידות קשה. מצב זה מסב נזק אדיר ומתמשך לסובלים ממנו. הספרות המקצועית מלמדת כי בדידות היא גורם מרכזי לתחלואה נפשית וגופנית, ובמקרים קיצוניים עלולה אף להוביל להתאבדות. תנאי הבידוד שבהם נמצאים הקשישים מאז תחילת המשבר החריפו בצורה משמעותית את התופעה הזו. מהדיווחים שבידינו עולה כי קשישים רבים מתלוננים על בידוד מוחלט ועל היעדר קשר עם הסביבה החברתית והמשפחתית שהייתה להם לפני המגיפה.

הפעילות המקצועית שקיימת כיום בשטח נכשלה ב"מבחן הקורונה" לספק את התמיכה הנפשית והחברתית הנחוצה לאוכלוסיית הקשישים, במיוחד בפריפריה ובשכונת המצוקה. כדי להבין כיצד צריך להיראות המענה המקצועי למשבר, כדאי לבחון את אותן יוזמות שקמו בשבועות האחרונים ונחלו הצלחה. כך, למשל, בעקבות התפשטות המגיפה שירות הייעוץ לאזרח הוותיק ומשפחתו במוסד לביטוח לאומי הקים מטה מיוחד המופעל על-ידי עובדים סוציאליים ומתנדבים, שעיקר פעילותו יצירת קשר טלפוני עם קשישים בקהילה – במיוחד עם קשישים חולים, בודדים ומבעלי מוגבלויות.

המלצות

- **שימוש מחודש ואינטנסיבי בקהילה ובמשפחה כגורמים שיכולים לקדם תהליכים חברתיים ונפשיים בקרב קשישים.** יש לנסות, במידת האפשר, להשתמש בטכנולוגיה (כמו זום או וואטסאפ) להפגת בדידות ולתמיכה נפשית.
- **יש לעודד שיתוף פעולה בין ארגוני החברה האזרחית העוסקים במימדים הנפשיים, החברתיים והכלכליים של המשבר.** המחקר והניסיון בשטח מלמדים כי שיתוף פעולה בין-ארגוני יעיל יכול לאפשר גיוס מקסימלי של משאבים ולהגביר את סיכויי הצלחה של הפעילות.

ג. המחסום הטכנולוגי

בעשור האחרון שירותים ממשלתיים ופרטיים רבים עברו לרשת האינטרנט – בנקים, קופות חולים, חברת החשמל, ביטוח לאומי, ארנונה וכדומה. לעתים קרובות המעבר נעשה תוך התעלמות מהצרכים הייחודיים של ציבור הקשישים שלחלק גדול ממנו אין את הידע, הביטחון או הציוד הדרוש כדי להשתמש באינטרנט. כתוצאה מכך, בשנים האחרונות קשישים רבים אינם ממצים את הזכויות הכלכליות והחברתיות המגיעות להם.

בעיית המחסום הטכנולוגי החריפה מאוד בשבועות האחרונים. עם התפרצות המגיפה הממשלה הוציאה לחל"ת עובדים סוציאליים, פקידים במוסד לביטוח לאומי ועובדים נוספים שבאים במגע יומיומי עם קשישים. במקביל הוגבר השימוש באינטרנט למימוש זכויות בקהילה, כמו קצבאות זקנה ושירותים שונים הניתנים לקשישים בסניפי הביטוח הלאומי, בבנקים ובלשכות הרווחה. כתוצאה מכך, העמיק "הפער הדיגיטלי" בין אותן קבוצות בחברה שיש להן גישה לאינטרנט, למחשב אישי ולסמארטפון ובין אלה שאין להן. קשישים רבים מצאו את עצמם במצב שבו גם אין להם נגישות לשירותים בסיסיים אלה וגם אין להם יכולת להיעזר באנשי המקצוע המסייעים להם בכך בימי שגרה.

המלצות

בטוח הקצר:

- לפשט במידת האפשר את המערכות המקוונות העיקריות שמשמשות את ציבור הקשישים.
- **גיוס עובדי מדינה ומתנדבים שתפקידם לסייע לקשישים במילוי טפסים מקוונים.** סיוע זה יכול להיעשות באופן טלפוני מול הקשיש או מול אנשי קשר מהקהילה. לארגוני החברה האזרחית תפקיד מרכזי במשימה זו.

בטוח הארוך:

- יש לפתח פתרונות טכנולוגיים המתאימים למאפיינים התרבותיים, הקוגניטיביים והנפשיים של ציבור הקשישים ויאפשרו לו להשתמש בשירותים מקוונים חיוניים.
- **יש להקים מסגרות קהילתיות שילמדו קשישים להשתמש באמצעים טכנולוגיים.** מחקרים רבים וניסיון בשטח מלמדים כי קשישים מסוגלים לרכוש כישורים טכנולוגיים. עוד מראה המחקר כי תהליך זה מלווה בדרך כלל בעלייה משמעותית בביטחון ובדימוי העצמי שלהם וכי קשישים שרוכשים אוריינות טכנולוגית נהנים מאיכות חיים גבוהה יותר ומתוחלת חיים ארוכה יותר. כרגע יש מספר מצומצם של עמותות שעוסקות בהכשרה טכנולוגית של מבוגרים. המדינה צריכה להציב את המשימה הזו במקום גבוה בהרבה בסדר העדיפויות שלה ולהתחיל להפעיל או לתמוך ביוזמות להגברת אוריינות טכנולוגית בקרב אוכלוסייה זו.

ד. תמיכה בתפקוד יומיומי (ADL)

על-פי הוראות משרד הבריאות, קשישים צריכים בימים אלה להישאר בבידוד מוחלט. סביר מאוד להניח שמדיניות זו תימשך בשבועות ואולי אף בחודשים הקרובים. קשישים רבים מדווחים בשבועות האחרונים על נטישה פתאומית של כל הגורמים שאמורים להעניק להם עזרה בתפקוד היומיומי – מבני משפחה דרך מטפלות הבית ועד מרכזי יום ושאר גורמים מקצועיים. כך, למשל, דיווחים רבים מלמדים שמטפלות בית, הפועלות במסגרת חוק הסיעוד של המוסד לביטוח לאומי, מסרבות לבקר אצל קשישים ולהגיש להם את הטיפול הדרוש מחשש לבריאותן ו/או לבריאות הקשיש. בנוסף, חלק ניכר מהעובדים הסוציאליים המטפלים בקשישים הוצאו לחופשה ללא תשלום – צעד המנוגד לערכים הבסיסיים ביותר של המקצוע. חשוב להבין כי קשישים רבים תלויים בסיוע שוטף מצד גורמי רווחה אלו, ולכן יש למצוא לבעיה פתרון מייד.

המלצות

- **על המוסד לביטוח לאומי וחברות הסיעוד לגבש מודל עבודה המאפשר כניסה בטוחה של מטפלות לבתי קשישים.** הנהלים החדשים צריכים להיות בנויים כך שישמרו על בריאות המטפלות והקשישים כאחד.
- יש להחזיר באופן מיידי את כלל העובדים הסוציאליים לעבודתם ולספק להם משאבים הולמים וחופש פעולה להתמודדות מקצועית ויצירתית עם המשבר.
- יש ליזום פעילות קהילתית במגוון תחומים כמו הנגשת שירותים קהילתיים, ניהול תקציב ביתי, הפגת בדידות, התמודדות עם לחץ וכדומה.

ה. בתי אבות ודיור מוגן

בתי האבות, במתכונתם הנוכחית, נחלו כישלון חרוץ בהגנה על שלומם ובריאותם של הקשישים המתגוררים בהם. המציאות הבריאותית, הנפשית והחברתית שאליה נקלעו קשישים רבים בבתי אבות בשבועות האחרונים עוררה אצל אנשי מקצוע רבים את הצורך לחשוב מחדש על מודל השמה חדש לקשישים. שאלות אלו נוגעות במיוחד לשני תחומים. הראשון הוא התחום האפידמיולוגי. נשאלת השאלה האם גם בימי שגרה איננו מסכנים לשווא את חייהם של קשישים, הסובלים גם כך ממערכת חיסונית חלשה, בכך שאנו מרכזים אותם בבתי אבות הפועלים במתכונת הנוכחית? התחום השני שמצריך בחינה מחדש הוא התחום הנפשי. המחקר והניסיון המעשי מלמדים אותנו כי הכנסתם של קשישים לבתי אבות פוגעת לעתים קרובות בבריאותם הנפשית והפיזית – ולפעמים, על-פי חלק מהמחקרים, גם בתוחלת החיים שלהם.

המלצות

בטווח הארוך יש לחשוב על מודל השמה חדש, שיכול לשמור בצורה טובה יותר על בריאותם וביטחונם של קשישים. מודל כזה יצטרך להבטיח רציפות של אינטגרציה חברתית, נפשית וכלכלית בקרב קשישים. ישנם מודלים רבים שניתן לשקול, ובהם הקמה של בתי אבות קטנים בהרבה שאינם מבודדים מהקהילה אלא מתקיימים בתוכה ומנהלים עמה ועם מוסדותיה קשרים שוטפים.

סיכום

המשבר הנוכחי החמיר באופן פתאומי וקיצוני את שלל הבעיות שעמן ציבור הקשישים בישראל נאלץ להתמודד במשך שנים. על המדינה, בשיתוף ארגוני החברה האזרחית, לטפל באופן מיידי במצוקות המתוארות לעיל, שהחריפו מאוד עקב המשבר. בנוסף, יש להתחיל בתכנון ההתמודדות עם התופעות הפוסט-טראומטיות שיתעוררו בוודאי בעתיד הקרוב בקרב ציבור זה שנמצא בבידוד ממושך. במקביל, יש צורך בהרחבת בסיס הידע המקצועי שלנו לגבי מציאות חייהם של הקשישים בארץ. המחקר בתחום הזקנה מצומצם ביחס לקבוצות גיל אחרות. נוכח המשבר, יש צורך מיידי להאיץ את העבודה בתחום זה, במטרה לגבש תשתית של ידע שתוכל לשמש עובדים סוציאליים לגיבוש אסטרטגיות טיפול בשטח. ברמה הקהילתית, כפי שהראו כמה יוזמות נקודתיות במשבר הנוכחי, קיים פוטנציאל גיוס רב של מתנדבים בקרב אוכלוסיית הגמלאים. זוהי אוכלוסייה איכותית, גדולה ונכונה לסייע, והשימוש בה כיום מצומם וחלקי בלבד.